

Adatok a *p, b, t, d* fonémák kialakulásának kérdéséhez a gyermeknyelvben

A gyermeknyelv tanulmányozásával foglalkozó szakemberek egyöntetű megállapítása szerint az első fonémák: az *a* magánhangzó és a *p, b* vagy *t, d* zárhangok (néha az *m* is). Az a kérdés: vajon miért éppen ezekkel a hangokkal képezi a gyermek első szavait, igen gyakran képezte vita tárgyát, mert ennek az összetett problémának a megvilágítását sokan egyoldalúan próbálták megoldani. Ide sorolhatjuk a legkisebb erőfeszítés elméletét, a vizuális tényező szerepének a hangoztatását, az ellentétek elméletét és más elméleteket, amelyek közül egyik sem ad kielégítő magyarázatot. E probléma helyes megoldásához az alábbiakban közölt adatokkal szeretnénk hozzájárulni, de semmiképpen sem tartathatunk igényt arra, hogy ezáltal már a megoldáshoz is eljussunk, mivel ezen munka keretein belül nem foglalkozunk a *p, b, t, d* zárhangok kialakulásában szereplő pszichikai tényezőkkel.

Megfigyelésünk alanyai két kislányunk, Eszter (szül. 1958. március 6-án) és Eta (szül. 1961. szeptember 26-án), akik születésüktől fogva kétnyelvű — magyar—szerbhorvát — környezetben nőttek fel.

A bilabiális zárhangok kialakulása

a) Az ajakmozgások első hangbeli megnyilvánulásai.

Élete második hónapjától fogva gügyög a gyermek. A legtöbb megfigyelés és saját megfigyeléseink szerint is az első hangok az *a* és *ε* magánhangzók változatai, az uvuláris, illetve faringális vibráció, és a faringális zárhangok. Utánuk, habár csak szórványosan, az ajakmozgásokkal képzett hangok következnek. Eszternél már a második hónapban néha az erősen aspirált *p* hanghoz hasonló hangbeli effektusokat hallottunk. Ugyanakkor a következő hónapban az ajak hozzájárulása a vokális artikulációban volt gyakrabban észrevehető: *ö*. Etánál is, akinél a bilabialis hangok kialakulása későbbben kezdődött, az ajkak mozgása a vokális hangképzésben nyilvánul meg először. Ezt a tényt néhány feljegyzett hangkombináció bizonyítja: *ellö, ö, öa, wa, gawa, wai, guga, gu gu gu* (Eta 0; 4).

Ezek a látszólagos célszerűtlen ajakmozgások valójában a létfenntartási ösztön veleszületett szopásmozgások reflexjelenségei, melyek a tüdőből kiáramló levegőnyomás hatására hangképzést eredményeznek. Tehát a bilabiális hangképzés jelentkezésének első fázisában nem más, mint a szopásmozgásokkal egyidejűleg kialakult hangbeli jelenség.

b) A bilabiális vibráció.

Idővel az ajakizmok erősödnek és a gyermek mind nagyobb energiával mozgathatja ajkait. Eszter gagyogásában 0; 3 korában egy nagyon rövid

tartamú okklúzióval kezdődő bilabiális vibráció: *bR*. Etánál ezt a jelenséget 0; 4 korában jegyeztük fel két változatban: *bR* és *pR*.

c) Az okkluzív bilabiális elem kiválása.

A *bR* — *pR* artikulációjából a következő hónapokban (0; 5, 0; 6, 0; 7) a *p* — *b* bilaabiális elem válik ki. Ez a folyamat kezdetben sok energia felhalmozásával jár és ennek következtében hol erős aspirációval: *ph* (Eta 0; 5), hol köpködéssel (Eszter 0; 5, Eta 0; 6) párosul. Sokszor az okklúzió frikcióval jelentkezik: *pF*, *bV* (Eszter 0; 5, Eta 0; 7). Vannak olyan esetek is, ahol csak a frikció hallatszik: *V*; *F-F*: (Eszter 0; 5), *Fə*, *Və*, *Fə-Fə* (Eta 0; 7). Eszternél néha nazális elem is jelentkezik: *pn*, *bn* (0; 5). Mind két kislány bilabiális hangképzésére az *l* féle hangokkal való kombinációk jellemzők, így pl. *ε-bl*, *bl-gəgə* (Eszter 0; 5), *blə* (Eta 0; 6). Emellett szórványosan tiszta zárhangokat is képeznek: *bə-bə*, *t tu bu* (Eszter 0; 5), *a-bu-pu*, *bə*, *bə-bə*, *a-bü* (Eta 0; 6), *ə-ba*, *ba-ba*, *bε-bε* (Eta 0; 7).

d) A bilabiális okklúzió rögzítése.

Eszternél már 0; 7 kezdetén sűrűn hallottuk a *ba-ba* és *bε-bε* hangkombinációkat. A hónap közepe táján *ba-ba* állandósul, 0; 7 végén a *pa-pa* zöngétlen variációjával váltakozik. Etánál 0; 8 kezdetétől fogva gyakori jelenség a bilabiális vibráció mellett a bilabiális okklúzió is: *baba*, *bəbə* (0; 8; 8), *bə*, *bə-bə*, *bü-bü*, *bR*:*-bR*: (0; 8; 15), *bə-bü*, *bəbə*, *bü büb* (0; 8; 19), *bə* *bə*, *bə-bə*, *bR -bR* (0; 8; 22). *bə*, *pə*, *pR* (0; 8 24). Mint látjuk, a zöngés változat sokkal gyakoribb, mint a zöngétlen, amely csak a hónap végén jelentkezik.

A következő két hónapban (0; 9—0; 10) a bilabiális okklúzió mind jobban beidegződik. Ezt az alábbi példákkal szemléltetjük:

1) zöngés változattal: *bε-bε*, *ba-ba*, *bab* (Eta 0; 9), *bai-bai*, *a-ba* (Eszter 0; 9), *babuji* (Eszter 0; 10), *ba -ba*, *ba-ba*, *bab*, *be:-be:*, *baba* (Eta 0; 10);

2) zöngétlen változattal: *pa -pa*, *papa* (Eszter 0; 9, 0; 10), *p(h)ə-p(h)ə* (Eta 0; 9), *papi*, *papü* (Eszter 0; 10), *pə-pi*, *pa -pa*, *pa* (Eta 0; 10).

A bilabiális okklúzió rögzítése a *p*—*b* hangváltozatok kialakulásának végső fázisa, ahol a hang, amely kialakulásának első fokán a szopásmozgásokkal párhuzamosan jelentkezett, válik célszerűvé, lesz fonémává. Így a bilabiális zárhangokkal képzett hangkombinációkhoz bizonyos tartalom is fűződik. Eszter (0; 9, 10) *pa-pa-pa-pa*-t mond, miután nagyanyja kiment a szobából; (0; 9; 28) *a-ba*-val közli velem, hogy emeljem fel; (0; 10; 28) *papü*-val kér kekszet. Eta 0; 10; 5 *be -be* -t mond, amikor gyereket lát. Ez a hangkombináció a szerb *beba* szó (magyarul: *baba*) mintájára jött létre; 0; 10; 26 korában ugyanilyen jelentéssel a magyar változata is megjelenik *baba* hangkombináció alakjában.

Sok az imént felsorolt hangkombinációk közül csak a következő hónapokban kap közlési funkciót, a többi pedig feledésbe megy.

A dentális zárhangok kialakulása

a) A dentális okklúzió összefüggése a fogzással.

A bilabiális zárhangokhoz hasonlóan a dentális zárhangok kialakulása is más célt szolgáló mozgásokra vezethető vissza. 5—7 hónapos korában a gyermek erősen nyáladzik, nyelvvel sűrűn nyaldossa a foghúst, mivel a fogzást megelőző időszakban az íny kellemetlenül viskethet. Ha a nyelv és a foghús érintésével egyidejűleg a tüdőből levegő áramlik ki, dentális zárhangok keletkeznek.

Az élet első hónapjaiban kislányainknál a dentális okklúzió igen ritka jelenség. Eszter 0; 2 korában szórványosan hallatott *da, ta* hangkombinációkat. Eta gagyogásában csak jóval később (0; 4) jelentkezik a dentális okklúzió a már beidegződött veláris okklúzióval váltakozva: *gai-gai-dai*. Később azonban körülbelül másfél hónappal az első fog kibújása előtt, Eszternél 0; 5, Etánál csak 0; 7 korában, a dentális zárhangok képzése igen gyakori, sőt időnként domináló jelenség. Ez a tény világosan bizonyítja, hogy kislányainknál a dentális okklúzió kialakulása fogzással volt összefüggésben.

b) Ingadozások az okkluzív hangképzésben.

A mi esetünkben a dentális okklúzió kialakulása sokkal gyorsabb iramban haladt, mint a bilabiális zárhangoké. Csak egynéhány napig tartott az átmeneti fázis a kevésbé kialakult okklúziótól a teljesen kialakult okklúzióig. Eszter 0; 5; 23 *s* (*sz*-hez hasonló) hangeffektusokat ejt ki. Másnap (0; 5; 24) egész hangsorozatot képez nyelve elülső részével: *el', el', l'a, d.:*, *dl'', dl', el'a, l'a, g(h)l'*. 0; 5; 25 gagyogásában dentális hangkombinációkat is hallat: *a da, eda, dā, dē*, 0; 5; 27 a *z* és *ž* hangok képzésében a nyelv hegye is részt vesz. 0; 5; 29 a dentális hangképzés dominál, még pedig a következő hangkombinációkban: *adε, dē, dā, dε, dε-dε, ε-de*. Etánál 0; 6 első felében a *l, l'* hangok jelentkeznek; a hónap második felében már az okklúzió is többször előfordul, előbb erős aspirációval: *e-dhi*, később aspiráció nélkül is.

c) A dentális okklúzió rögzítése.

0; 5; 30 korában Eszter néhány percnyi gagyogása így bontakozott ki:

da-da, dε-dε, dlε, ε-dε

ge-ge, ja-je, je-je

dai-dai, da:-da:-, a-da

ej-da-da, da-da-da-dai

a-da-da, da-da-da-da

ada, ε-dε-ε-dε

bnu:-bnu:-, da-da-gha, ghe-gei

a-da-da, da:-da:-da:

ej, ε-dε

adε, dada, eda, eda

dε-dε-dge-ge

da-da-dga-ga-ga

Ez a példa mutatja, hogy a dentális zárhangok legtöbb esetben már tisztán jelentkeznek.

Mint hogy a következő hónapban (0; 6) a rögzítés folytatódik, a dentális okkluzívák hangképzése igen gyakori. Szórványosan még átmeneti hangokat is képez a kislány, amelyek *c, ž* affrikátákhoz hasonló hangbenyomást keltenek, avagy palatalizálva ejti ki a dentális zárhangokat: *te-te, a-da, ε-dε, ε-da* stb.

Etánál 0; 9 végén tiszta dentális zárhangok jelentkeznek, habár még veláris okklúzióval váltakoznak: *da-da-da, ga-ga, a-da, daj-daj-daj, gaj-gaj, da:*, *ga:-ga:*, *ga:*. A következő hónapban (0; 7) a dentális okklúzió dominál, mégpedig a következő hangkombinációkban: *ta-ta, da-da-da, dai-dai, a-da-da, a-da, a-da-da, da-da*. 0; 8 korában egyes hangkombinációk állandósulnak, mint például: *ada, da:-da:*, *edε, dedε, didi, dai-dai*.

Miután a dentális zárhangok kialakulása végső fázisába jutott — Eszternél 0; 6, Etánál 0; 8 —, a *t-d* hangváltozatok fonémává válnak. Így tehát a dentális zárhangokkal képzett egyes hangkombinációkhoz bizonyos jelentés is fűződik. Eszternél 0; 6; 9-től kezdve párhuzamosan funkciót kap két különböző hangkombináció: *a-da* vagy *a-da*, amely a magyar *adjál* szónak felel meg, és *dai-dai*, a szerb *daj* ('adjál') szó reduplikált változata. Mind a

két hangkombinációt a kislány akkor használta, amikor valamit kért tőlünk. Eta 0; 8 kezdetétől fogva *a-da*-t és *dai-dai*-t ugyane célból használ. Ugyanúgy meghatározott jelentés fűződik a *didi* és *da-da* hangkombinációkhoz is (0; 8). Az utóbbit a megpastikolás váltja ki, az előbbi pedig a szopás, illetve ivás cselekvéséhez kapcsolódik.

*

Ha a fenti idézett adataink alapján összehasonlítjuk a bilabiális és a dentális zárhangok kialakulását, a következő megállapításokhoz jutunk:

- 1) Mindkét hangképzésnek a kialakulása egyezik a következőkben:
 - a) Evolutív folyamatban több fázison megy keresztül.
 - b) Az első fázisban a hang más fiziológiai jelenségek a függvénye.
 - c) A végső fázisban a hang más, fiziológiai jelenségektől független funkciót kap.
- 2) A két hangképzésnek a kialakulása a következőkben különbözik egymástól:
 - a) A bilabiális hangképzés evolutív folyamata hosszabb, mint a dentálisé.
 - b) Az ajkak vibrációja megelőzi az ajkak zárképzését. A nyelv hegyének a vibrációja sokkal későbbben jelentkezik, mint a nyelv hegyének az okklúziója.
 - c) A dentális zárhangok előbb kapnak fonematikus funkciót, mint a bilabiális zárhangok, így:

Eszternél 0; 6 dentális zárhangok; 0; 9 bilabiális zárhangok.
Etánál 0; 8 dentális zárhangok; 0; 10 bilabiális zárhangok.

H a n g j e l ö l é s

u : nagyon rövid magánhangzó; *ː* : hosszú hang; *'* : palatalizált mássalhangzó; *a* : illabiális magánhangzó; *ɛ* : igen nyílt magánhangzó; nyíltabb a magyar *e*-nél; *e* : a magyar *e*-nek felel meg; *R* : bilabiális vibráns; *F* : bilabiális réshang; *V* : bilabiális réshang; *l'* : palatális laterális (palóc *ly*); *ʒ* : magyar *dz*; *ə* : neutrális magánhangzó; német és angol hangsúlytalan szótagokban igen gyakori.

MIKES MELÁNIA

Irodalom

- ABRAHAMS, HENRIK: Etudes d'apprentissage phonologique, „Zbornik za filologiju i lingvistiku”, Novi Sad, 1957.
- BALASSA JÓZSEF: A gyermek nyelvének fejlődése, „Nyelvtudományi Közlemények” XIII. k., Budapest 1893.
- GRÉGOIRE, ANTOINE: L'apprentissage du langage, Liège 1937.
- JAKOBSON, ROMAN: Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze, „Uppsala Universitets Arsskrift” 1942: 9.
- KENYERES ELEMÉR: A gyermek első szavai és a fajok föllépése, Bpest 1926.
- KOLARIČ, RUDOLF: Slovenski otroški govor, „Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novum Sadu”, IV, 1959.
- LEOPOLD, WERNER: Speech development of a bilingual child, V. II, Evanston, Illinois, 1949.
- ONHESORG, KAREL: Fonetická studie o dětské řeči, Praha 1948. Druhá fonetická studie o dětské řeči, Brno 1959.
- PAVLOVIC, MILIVOJ: Le langage enfantin — acquisition du serbe et du français par un enfant serbe, Paris 1920.
- SMOCZYŃSKI, PAWEŁ: Przewstawianie przez dziecko podstaw systemu jezykowego, Łódź 1955.
- VÉRTES O. JÓZSEF: A gyermeknyelv hangtana, Bpest 1905.
- VÉRTES O. ANDRÁS: A gyermek nyelve, (Kézirat) Bpest 1954.